

DOI 10.4467/2543733XSSB.17.016.7262

IRENA STAWOWY-KAWKA

Instytut Nauk Politycznych i Stosunków Międzynarodowych UJ

MIĘDZY CHRZEŚCIJAŃSTWEM A ISLAMEM. ALBANIA JAKO KRAJ WIELU WYZNAŃ PO 1991 ROKU

Słowa kluczowe: islam w Albanii, prawosławie w Albanii, katolicyzm w Albanii, radykalizm islamski, ekumenizm, tolerancja religijna, ateizacja, Albania po 1991 r.

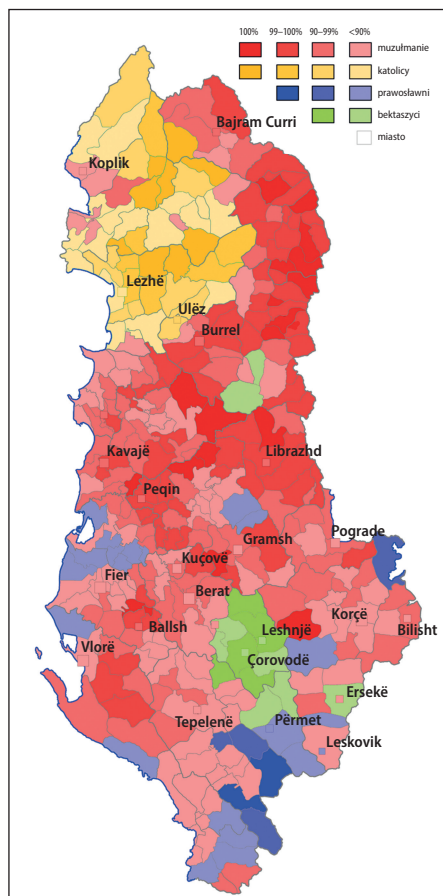
Po wielu latach ateizacji prowadzonej przez komunistów w Albanii, w życiu społeczeństwa albańskiego rozpoczął się nowy historyczny okres. Z powrotem ożyła działalność religijna i nie tylko wszystkie konfesje ważne dla Albańczyków ponownie odgrywają znaczącą rolę, ale swoich zwolenników znajdują tu również nowe nurty i odłamy religijne. W dynamicznym procesie powrotu do tradycji religijnych udział biorą zarówno instytucje kościelne, jak i władze państwowe. Zabytki kultury, należące uprzednio do wspólnot religijnych, zaczęto przywracać prawowitym właścicielom, zaś państwo, wprowadzając ulgi celne i podatkowe, przyczyniło się do szybszej budowy miejsc kultu i szkół religijnych.

W artykule zostaną przedstawione dwa zasadnicze problemy. W pierwszym, skupiającym się na kwestii wielowyznaniowości w Albanii, istotne będzie udzielenie odpowiedzi na pytanie – czy wobec współistnienia wielu wyznań państwo przestrzega zasady tolerancji religijnej i znajduje sposób, by koegzystencja rozmaitych wyznań nie prowadziła do konfliktów i sporów. Drugie ważne zagadnienie odnosi się do ingerencji czynnika zewnętrznego w odradzanie się struktur kościelnych w Albanii; chodzi o wykazanie, że z jednej strony odbudowa tradycyjnych Kościołów mogła nastąpić na skutek zaangażowania zagranicznego, a z drugiej otwarcie Albanii na wpływy zewnętrzne doprowadziło do pojawienia się nowych odłamów wyznań i religii. Będzie to zatem próba udowodnienia, że w Albanii różnorodność religijna w społeczeństwie o dużej jednorodności narodowej ma głębsze niż tylko statystyczne znaczenie w kontekście relacji „zbiorowość etniczna – zbiorowość religijna”¹, oraz pokazanie, że w relacjach tych bardzo ważną rolę odgrywa trzeci element, którym jest państwo i jego polityka wyznaniowa.

¹ G. Babiński, *Etniczność i religia – formy, płaszczyzny i poziomy powiązań*, [w:] *Etniczność i religia*, red. A. Posem-Zieliński, Poznań 2003, s. 9–18.

W czasie spisu ludności przeprowadzonego w 2011 r.² największa część społeczeństwa albańskiego, bo aż 58,79%, podała, że jest wyznania islamskiego, jako bektaszyci określili się 2,1%, z katolicyzmem utożsamiali się 10,03%, zaś z prawosławiem – 6,75%. Jako ateści zadeklarowało się 2,5% społeczeństwa albańskiego. Ponieważ deklaracja o przynależności religijnej była dobrowolna, ponad 20%³ ankietowanych nie określiło jej, ale także nie uznało się za ateistów⁴. W konsekwencji spis ludności tylko szacunkowo określa strukturę religijną tamtejszego społeczeństwa.

Mapa. Religie w Albanii (mapa opracowana na podstawie spisu ludności w 2011 r.) Odsetek osób zarejestrowanych jako: muzułmanie, katolicy, prawosławni i bektaszyci

Źródło: <http://timbes5.livejournal.com/2014/07/19/> opracowane na podstawie spisu ludności w Albanii w 2011 r. zob. dane: <http://pop-stat.mashke.org/albania-ethnic-comm2011.htm>, (dostęp: 20.02.2017).

² Był to pierwszy w czasach transformacji polityczno-ustrojowych spis odzwierciedlający strukturę wyznaniową w kraju.

³ Aż 21,93% ludności w Albanii nie określiło swego wyznania i jednocześnie nie uznało się za ateistów.

⁴ Zob. także R. Przepiński, *Religie i wyznania w Albanii*, <http://albania.republika.pl/Religie%20w%20Albanii.pdf>, (dostęp: 10.10.2016).

Koegzystencja wielu wyznań

Proklamowanie w 1967 r.⁵ przez komunistycznego dyktatora Envera Hodżę Albanii jako ateistycznego państwa – jedynego na świecie w swoim rodzaju, i w konsekwencji całkowite zniszczenie instytucji religijnych ułatwił fakt, że nie istniała tam jedna religia – narodowa.

Komunistyczna ideologia miała na celu zespolenie, a zarazem homogenizację Albańczyków⁶ wokół nacjonalistycznych wartości i usunięcie religii z ich życia.

W okresie transformacji polityczno-ustrojowej Albania opowiedziała się za współpracą z Zachodem i USA jako swymi partnerami strategicznymi, jednocześnie określiła się jako państwo, w którym szanuje się wartości społeczeństwa pluralistycznego. W grudniu 1992 r. przystąpiła do Organizacji Konferencji Islamskiej (Organization of the Islamic Conference – od 2011 r. Organizacja Współpracy Islamskiej OWI, Organization of the Islamic Cooperation), której siedzibą jest Dżudda w Arabii Saudyjskiej. Rok wcześniej uzyskała status obserwatora w Konferencji głównie w celu nakłonienia jej członków do udzielenia pomocy finansowej państwu wprowadzającemu reformy ustrojowe⁷. Dla dużej części społeczeństwa albańskiego było to zaskoczeniem, jako że pomoc finansowa dla Albanii napływała z różnych stron Europy oraz USA, podobnie duże znaczenie miała pomoc humanitarna z katolickich Włoch i prawosławnej Grecji. Wejście Albanii do grona państw islamskich spowodowało ożywioną dyskusję na temat roli islamu w społeczeństwie albańskim, a zwłaszcza czynnika religijnego w kształtowaniu tożsamości albańskiej i znaczenia religii w życiu codziennym Albańczyków. Wzmocnienie pozycji islamu w kraju przez ówczesnego prezydenta Salego Beriszę – pochodzącego z rodziny muzułmańskiej, jednocześnie lidera Demokratycznej Partii Albanii – przez wielu intelektualistów zostało uznane za krok niepotrzebny, mogący spowolnić proces przyjęcia Albanii do Unii Europejskiej. Zabierając głos w debacie dotyczącej członkostwa Albanii w OWI, polityk, pisarz i dyplomata Besnik Mustafaj udzielił wywiadu pod znamennym tytułem „Być albo nie być”, w którym pokazał m.in., jak szkodliwa jest przynależność Albanii do OWI. Unaoczniał, że będąc u władzy, Socjalistyczna Partia Albanii instrumentalnie wykorzystuje członkostwo Albanii w OWI, przedstawiając demokratów i jej lidera Salego Beriszę jako zwolenników proislamskiej i antyzachodniej polityki. Takie twierdzenia miały dezawuować działania Demokratycznej Partii Albanii⁸.

Ale Berisha opowiedział się nie tylko za wzmocnieniem pozycji islamu w państwie, lecz także katolicyzmu, którego kolebką, podobnie jak islamu, są miasta Blerim (48,74% mieszkańców to muzułmanie; 46,55% katolicy) i Szkodra (zamieszkała w 44,84% przez muzułmanów i w 47,19% przez katolików) oraz góryste regiony środkowej i północnej Albanii. Mimo że w programach wyborczych poszczególnych partii politycznych

⁵ Dekret z 22 listopada 1967 r. zakazywał praktykowania wszelkich religii. Kościołom i wspólnotom wyznaniowym odebrano wszystkie dobra, nieposłusznych skazywano na śmierć lub długoletnie więzienia.

⁶ Na południe od rzeki Shkumbin mieszkają albańskie plemiona – Toskowie, na północ – Gegowie. To główna granica kulturowa kraju, która przez wieki odgradzała grupy różniące się nie tylko dialektem, ale też obyczajami i religią.

⁷ W czasie embarga nałożonego na Bośnię i Hercegowinę Albania stała się punktem tranzytowym przetrzutu broni dla bośniackich muzułmanów.

⁸ „Albanian Daily News”, wywiad z Besnikiem Mustafajem z 16.06.2016. <http://www.albaniannews.com/index.php?idm=6618&mod=2>, (dostęp: 20.02.2017).

wątek religijny bezpośrednio nie występował, to scena polityczna podzieliła się na dwa tradycyjne elektoraty. Duża część wyborców z środkowej i północnej Albanii oddawała głosy na Demokratyczną Partię Albanii, natomiast ci z środkowej części i południa, gdzie jest dużo prawosławnych i członków bractwa bektaszytów, na Socjalistyczną Partię Albanii⁹.

W publicznej dyskusji wielu muzułmańskich intelektualistów i przywódców religijnych z mocą podkreślało rolę islamu w kształtowaniu narodowej tożsamości Albańczyków i wskazując na ogromną rolę religii, twierdziło, że islam zabezpieczał ich przed asymilacją kulturalną i polityczną i wręcz bronił przed Bułgarami, Serbami i Grekami. Dyskusja na temat kultury islamskiej jako dziedzictwa tożsamości albańskiej trwa do dzisiaj¹⁰. Abdi Baleta, albański ambasador przy ONZ w latach 1977–1983, zaznaczając, że islamizacja Albańczyków dokonała się w naturalnym procesie historycznym, a zasady islamu stały się wewnętrzną cechą muzułmańskich Albańczyków i albańskiej tożsamości narodowej¹¹, jednocześnie apelował o jedność narodową Albańczyków¹².

Tacy czołowi współcześni intelektualiści, jak Ismail Kadare, Rexhep Qosja¹³ i Ibrahim Rugova, stali na stanowisku, że przyjęcie islamu – powodującego trwałą identyfikację z imperium osmańskim, a zerwanie z Europą Zachodnią i jej wartościami – byłoby dzisiaj szkodliwe dla Albańczyków¹⁴. Fotos Lubonja, który nazywa to „tożsamością utraconą”, mówił o „kryzysie albańskiej tożsamości”, ponieważ „z jednej strony [elity albańskie – I. S.-K.] wybrały ideały europejskie, z drugiej zaś odczuwały większe trudności, by rządzić, bez odwoływania się do turecko-bizantyjskiej mentalności, wpajanej Albańczykom przez wieki”¹⁵. Jednocześnie przestrzegając przed identyfikowaniem islamu z narodowością albańską, propagował świeckość lub ekumenizm „jako jedyną drogę ratunku przed wewnętrznymi podziałami religijnymi (lub zakusami, by przyjąć jedyną religię – islam)”¹⁶.

⁹ To południe kraju dostarczało najważniejsze kadry komunistyczne pochodzącemu z Gjirokastry Enverowi Hodży.

¹⁰ F. Lubonja, *Religia i Albańczycy (krótki zarys historyczny)*, Krasnoğruda, Sejny 2002, nr 15, s. 73–60; A. Doja, *The Politics of Religion in the Reconstruction of Identities: The Albanian Situation*, Critique of Anthropology, 20(4), 2000, s. 421–438, i d e m, *Bektashism in Albania: Political History of a Religious Movement*, Albanian Institute for International Studies, Tirana 2008; N. Clayer, *National and Religious Identity among the Albanian Muslims after the Upheaval of 1990*, Islamic Studies, vol. XXXVI, nr 2–3 (Summer/Autumn 1997), s. 403–412; e a d e m, *God in the „Land of the Mercedes”. The religious communities in Albania since 1990* https://halshs.archives-ouvertes.fr/.../Dieu_au_pays_des_Mercedes; G. Lederer, *Islam in Albania*, Central Asian Survey, 1994, vol. XIII, nr 3, s. 331–359; S. Lipsius, *Politik und Islam in Albanien: Instrumentalisierung und Abhängigkeiten*, Südosteuropa, vol. XLVII, nr 3–4 (March-April 1998), s. 128–134; *State and Society in post-Communist Albania*, [w:] *Muslim Identity and the Balkan State*, red. H. Poulton, S. Taji-Farouki, London 1997, s. 115–138. <http://www.albaniannews.com/index.php?idm=6618&mod=2>

¹¹ N. Clayer, *Islam, State and Society in post-Communist Albania*, [w:] *Muslim Identity and the Balkan State*, red. H. Poulton, S. Taji-Farouki, London 1997, s. 134.

¹² Wywiad z Abdi Beletem, Daily Telegraph z 5.09.2015.

¹³ W 2006 r. w Tiranie ukazały się prace obu autorów: Ismaila Kadarego, *Identiteti evropian i shqip-tarëve*, Tiranë 2006, i Rexhepa Qosji, *Realiteti i shpërfillur*, Tiranë 2006, które dały podstawy do szerokiej dyskusji nie tylko w Albanii, ale także poza jej granicami, dotyczącej tożsamości narodowej Albańczyków.

¹⁴ X. Bougarel, *Islam in the Post-Communist Balkans (1990–2000)*, [w:] *New Approaches to Balkan Studies*, red. D. Keridis, D. Perry, Brassey’s, Dules 2003, s. 355, https://halshs.archives-ouvertes.fr/halshs-00218316/file/Islam_and_Politics_in_the_PostCommunist_Balkans.pdf, (dostęp: 10.10.2016).

¹⁵ F. Lubonja, *Albania – wolność zagrożona. Wybór publicystyki z lat 1991–2002*, Łódź 2005, s. 28, 29.

¹⁶ Ibidem, s. 151, 152.

Twierdził, że Albańczycy są narodem ekumenicznym, który chroni spuściznę takich postaci, jak Naim Frashëri¹⁷, Fan Noli¹⁸ i Gjergj Fishta¹⁹. Pielęgnowanie wspólnych wartości, do których należą: terytorium – gdzie Albańczycy posługują się swoim językiem, tradycja kulturowa z jej lojalnością wobec rodziny i wierność zasadom obowiązująca w relacjach międzyludzkich – sprawia, że dialog międzyreligijny jest możliwy. Zatem połączenie tożsamości religijnej i narodowej nie jest argumentem, który może być z łatwością zastosowany w samej Albanii. W tej trwającej od dwudziestu pięciu lat debacie najistotniejsza jest sprawa pluralizmu religijnego, postrzeganego jako warunek konieczny, by w najbliższej przyszłości Albania weszła do Unii Europejskiej.

Konstytucja Albanii z 1998 r. stanowi, że państwo ma charakter świecki. W artykule 10. zapisano zasady regulujące działalność Kościołów i zabezpieczające swobody religijne obywateli:

1. W Republice Albanii nie ma religii państwowej.
2. Państwo jest neutralne w sprawach wiary i sumienia i gwarantuje wolność ich wyrażania w życiu publicznym.
3. Państwo uznaje równość wspólnot religijnych.
4. Państwo i wspólnoty religijne wzajemnie szanują swoją niezależność i współdziałają dla dobra każdej z nich i dla dobra wszystkich.
5. Stosunki pomiędzy państwem a wspólnotami religijnymi są regulowane na podstawie umów zawieranych między ich przedstawicielami a Radą Ministrów. Umowy te są ratyfikowane przez Zgromadzenie.
6. Wspólnoty religijne są osobami prawnymi. Przysługuje im niezależność w zarządzaniu swoim majątkiem zgodnie z własnymi zasadami, regułami i zwyczajami, o ile nie są naruszane interesy osób trzecich²⁰.

Przyjęcie i wyznawanie określonej religii jest indywidualnym wyborem każdego obywatela. Nikogo nie dziwi też zmiana konfesji. Albańczyków jednoczy np. mit Skanderbega, bohatera narodowego. W czasach komunistycznych, gdy Enver Hodża usytuował jego pomnik w centrum stolicy, mit ten stracił wymiar religijny, a zyskał nacjonalistyczny. Wówczas nie było ważne, że walczył przeciwko muzułmanom, ale że bronił kraju i narodu. O niezmiennej atrakcyjności mitu Skanderbega wśród Albańczyków do dzisiaj, zdaniem Fatosy Lubonji, przesądziło to, że:

Skanderbeg, zmieniając religie – raz chrześcijanin, raz muzułmanin, później znowu chrześcijanin – był postacią w dużym stopniu ambiwalentną, dzięki czemu stawał się bardziej przystępny i zrozumiały dla wszystkich Albańczyków, niezależnie od wyznania²¹.

¹⁷ Naim Frashëri, poeta albański, urzędnik, wiedzę zdobywał w tekke bektaszytów. Jego największym poematem epickim jest *Istori e Skënderbeut*, w którym opiewa walki Skanderbega przeciwko Turkom w XV w. Jego brat, Sami Frashëri, kierował albańskim towarzystwem patriotycznym.

¹⁸ Fan Noli (1882–1965), polityk, prawosławny biskup, działacz niepodległościowy, tłumacz, dziennikarz, kompozytor. Walczył o utworzenie Autokefalicznego Albańskiego Kościoła Prawosławnego. Uznany za heretyka, za czasów reżimu Envera Hodży przebywał na emigracji.

¹⁹ Gjergj Fishta (1871–1940), poeta i tłumacz albański, działacz niepodległościowy, ksiądz katolicki. W okresie międzywojennym prowadził aktywną działalność polityczną.

²⁰ *Konstytucja Republiki Albanii*, Tłum. Dorota Horodyska, Edlira Lloha, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2000 (Część pierwsza. Zasady ogólne, uchwalona w dniu 21 października 1998 r.).

²¹ F. Lubonja, *Religia i Albańczycy...*, s. 76, 77.

Mimo że w Albanii islam jest religią największej części społeczeństwa, charakterystyczna dla oficjalnych czynników jest chęć pokazania, iż cywilizacja albańska jest jedną z cywilizacji Zachodu i kultura zachodnia odgrywa wśród Albańczyków coraz większą rolę. Z tego samego powodu albańscy muzułmanie bardzo chętnie manifestują swoją tolerancję religijną, twierdząc, że nie mają nic przeciwko wyznawcom innych religii, szczególnie katolikom czy wiernym nowych nurtów protestanckich. Obowiązujące reguły i życie codzienne potwierdzają tezę, że Albania jest rzeczywiście państwem dużej tolerancji religijnej, w którym nie dochodzi do znaczących incydentów czy sporów między instytucjami kościelnymi oraz samymi wyznawcami różnych konfesji. Jak było wspomniane, konstytucja gwarantuje wolność wyznania, a kolejne rządy przestrzegają tego prawa. Podczas międzynarodowej konferencji pt. *Islam i pokój na świecie*, która odbyła się w Tiranie 20 marca 2015 r., prezydent Bujar Nishani podkreślał, że:

Albania jest małym krajem, który musi wiele nauczyć się od Europy, [ale – I. S.-K.] obecnie jest jednym z tych niewielu krajów, gdzie nie istnieją uprzedzenia religijne, nienawiść, chociaż Albańczycy są wyznawcami trzech religii²².

Nishani stwierdził, że albański model współistnienia religii i akceptacji różnych tradycji religijnych jest aprobatą pokojowej wizji świata, w którym rasy, religie, kultury, a więc wszyscy ludzie, żyją w harmonii.

Po przyjeździe do Tirany ma się wrażenie, że znajdujemy się w kraju o wielu wyznaniach. Na pierwszy rzut oka widać położone w centrum miasta duże obiekty sakralne. Na początku w okresie transformacji politycznej powstała w centrum stolicy katolicka katedra Św. Pawła Apostoła, oddana do użytku w 2002 r. Na jej budowę zgodę wyraził Sali Berisha. Na miejscu dawnej cerkwi z 1865 r., zamkniętej w 1967 r. przez komunistów, została wybudowana nowa prawosławna katedra Zmartwychwstania Chrystusa (trzecia co do wielkości w Europie), którą otwarto dla wiernych 24 czerwca 2012 r., w dwudziestą rocznicę konsekracji arcybiskupa Anastasiosa na zwierzchnika Kościoła prawosławnego w Albanii. Również w centrum Tirany znajduje się katolicka katedra Św. Piotra oraz kościół Św. Marii, które po odnowieniu zostały ponownie oddane do użytku. W czasach panowania reżimu Envera Hodży w Tiranie zachował się tylko jeden, pochodzący z XVIII w. meczet Ethem Beja, wznoszący się w samym centrum, tuż obok budynków rządowych, ponieważ uznano go za dziedzictwo kultury albańskiej; niemniej mogli do niego wchodzić jako do muzeum historycznego wyłącznie cudzoziemcy. Albańczyków obowiązywał zakaz wstępu. Dzisiaj jest wprawdzie czynnym obiektem sakralnym dla wiernych, ale zarazem jedną z największych atrakcji turystycznych stolicy, toteż w czasie kampanii wyborczej w kwietniu 2015 r. premier kraju Edi Rama obiecał wybudowanie w centrum stolicy dużego meczetu. Prace budowlane trwają od 2016 r. – będzie to wielki meczet, pełniący rolę głównej świątyni w kraju. Zarówno Państwowy Komitet Kultów (alb. Komiteti Shtetëror për Kultet), jak i władze Albanii stoją na straży

²² B. N i s h a n i, *Islami dh paqja globale*, Tirana 21.03.2015, <http://www.oranews.tv/analiza/nishani-islami-ne-shqiperi-eshte-feja-e-nje-kombi-evropian/>, (dostęp: 10.10.2016), Nishani odwołał się w swym wystąpieniu do albańskiego kodeksu honorowego „Besy”, jako części kultury i zachowania Albańczyków dziedziczonych przez wieki, tłumacząc to jako „dotrzymanie obietnicy” i „słowa honoru”, co wg niego w praktyce oznacza opiekę nad kimś w niebezpieczeństwie lub potrzebie, zaoferowanie mu gościnności i pomocy. Prezydentem Albanii Bujar Nishani jest od 24 lipca 2012 r.

zachowania tolerancji i wolności religijnej. Edmond Brahimaj Haxhi Baba, przywódca religijny albańskich bektaszytów oraz światowy lider islamskich sufitytów z siedzibą w Tiranie, oświadczył:

Każdy ma swoje zasady. By utrzymać koegzystencję, szanujemy się nawzajem, przestrzegając jednej najważniejszej reguły: nie ingerujemy w wewnętrzne sprawy innych grup wyznaniowych. To dlatego nasze współistnienie może być przykładem dla wszystkich²³.

Ponieważ najważniejsze święta kościelne trzech religii: islamu, prawosławia i katolicyzmu są dniami wolnymi od pracy, Albania jest krajem o największej liczbie świąt kościelnych w Europie. Albańscy muzułmanie, prawosławni i katolicy żyją w symbiozie, respektują obopólnie swoje święta i obchodzą je w duchu poszanowania i tolerancji religijnej, składając sobie wzajemnie życzenia. Tak też czynią głowy 4 najważniejszych w tym kraju wyznań: muzułmanów, tj. sunnitów i bractwa bektaszytów, a także prawosławnych oraz katolików. W dniu 11 stycznia 2015 r. na znak jedności w walce z terroryzmem islamskim przedstawiciele tych wyznań wzięli udział w paryskim marszu solidarności z ofiarami terroryzmu i przemocy.

Islam

Jak podaje Jerzy Hauziński, w latach 1923–1945 wyznanie muzułmańskie deklarowało od 69 do 72% ludności Albanii²⁴. W czasie spisu, który miał miejsce w 1937 r., takich osób było 719 878, co stanowiło 69,3% społeczeństwa albańskiego. W porównaniu z ostatnim spisem z 2011 r., gdy 58,79% osób podało, że jest wyznania muzułmańskiego (w statystyce tej brakuje bektaszytów, których potraktowano jako będących osobnego wyznania), jest to o ponad 10% mniej. Gdy posłużymy się danymi Pew Research Center z 2012 r., wskaźnik ten jest wyższy, ponieważ zgodnie z nimi 65% wyznaje islam²⁵. To samo źródło informuje, że tylko 7% z nich modli się kilka razy dziennie (dla porównania w Kosowie wskaźnik ten wynosi 43%), 5% uczęszcza do meczetu raz w tygodniu lub częściej, natomiast pości w czasie Ramadanu 44% (w Kosowie 73%) i 43% daje zakat²⁶. Z kolei na polecenie, by badani procentowo określili, jak ważna jest religia w życiu człowieka, w Albanii zadeklarowano, że w 15%, dla porównania w Kosowie oszacowano, że w 44%. Dane te dają podstawę do wysuwania twierdzeń, głównie przez albańskich uczonych, że faktycznie wierzących w Albanii jest mniej, a liczba ateistów jest o wiele większa.

Do tradycyjnych odłamów islamu w Albanii należy sunnizm, reprezentujący jego nurt ortodoksyjny oraz praktykowany jest suficki tarikát – bektaszyzm (uznawany tak

²³ http://www.mitropoliaeshenjtekorce.org/2013_12_01_archive.html, (dostęp: 10.10.2016).

²⁴ J. Hauziński, *Muzułmanie w Albanii*, [w:] *Muzułmanie w Europie*, red. A. Parzymies, Warszawa 2005, s. 177.

²⁵ Pew Research Center. Religion & Public Life, August 9, 2012, <http://www.pewforum.org/2012/08/09/the-worlds-muslims-unity-and-diversity-1-religious-affiliation/>, (dostęp: 10.10.2016).

²⁶ Ibidem, <http://www.pewforum.org/2012/08/09/the-worlds-muslims-unity-and-diversity-executive-summary>, (dostęp: 10.10.2016), zakat, ang. zakah – jałmużna oddawana ludziom potrzebującym, w islamie jeden z pięciu filarów wiary.

przez sunnitów, jak i szyitów za herezję). Inne, dotąd nieznane w Albanii nurty znalazły tu podatny grunt do rozwoju.

Wydawać by się mogło, że zadekretowany przez Envera Hodżę w 1967 r. ateizm zdążył do 1990 r. całkowicie wykorzenić islam w Albanii. Tak się nie stało. Mimo drastycznych środków zwalczania, przetrwał w tradycji i przekazach rodzinnych, pielęgnowany potajemnie przez żyjących w wysokich górach Albańczyków. Niemniej jednak zniszczenia były tak ogromne, że w latach dziewięćdziesiątych islam musiał być budowany od podstaw. Gdy w Albanii rozpoczęły się demokratyczne przemiany, Hafiz Sabri Koçi był pierwszym, który w 1990 r. stanął na czele Albańskiej Wspólnoty Islamskiej²⁷ i podjął się dzieła jej odtworzenia. Uroczystość odnowienia wspólnoty odbyła się 16 listopada 1990 r. w Meczecie z Ołowiu (alb. *Xhamia e Plumbit*) w Szkodrze. Wówczas władzom w Tiranie zostały przedstawione podstawowe dokumenty: wniosek o powołanie Albańskiej Wspólnoty Islamskiej, statut i program jej działania. Dnia 23 stycznia 1991 r. Ministerstwo Sprawiedliwości wydało dokument nr 01/02, potwierdzający powstanie Wspólnoty. Od 14 lutego 1991 r. przewodził jej – już oficjalnie wybrany – Wielki Mufti – Hafiz Sabri Koçi, sprawujący swą funkcję do 2003 r. Były to trudne czasy, gdyż muzułmanie, pozbawieni własnych funduszy, często musieli korzystać z obcych pieniędzy, np. arabskich, tureckich i islamskich organizacji charytatywnych lub prywatnych sponsorów. Pieniądze pochodziły głównie z Arabii Saudyjskiej, Kuwejtu, Egiptu, Zjednoczonych Emiratów Arabskich, Libii, Turcji, Malezji, Kosowa, Macedonii i Turcji oraz od muzułmańskiej społeczności w USA i w Europie²⁸. Sponsorami z jednej strony były organizacje rządowe, jak Organizacja Współpracy Islamskiej, z drugiej pozarządowe, choćby Międzynarodowa Organizacja Pomocy Islamskiej, a także charytatywne. Zjawisko uzależnienia od zewnętrznych źródeł finansowania charakterystyczne było nie tylko dla muzułmanów, również innych Kościołów w Albanii: katolickiego i prawosławnego. Należy podkreślić, że jest to problem ważny dla Albanii, ponieważ pieniądze te przeznaczone były na realizację konkretnych zadań i pochodziły z rozmaitych źródeł²⁹.

Albańczykom najbliższy kulturowo jest sunnicki islam; w dodatku w Albanii aktywne działają tureckie organizacje charytatywne, które, tworząc medresy, patronują nauczaniu. Turecki Diyanet (Państwowy Departament ds. Wyznań), wspierając sunnicki odłam islamu, ma swych przedstawicieli w albańskich urzędach i instytucjach.

Mieszkających w Albanii zwolenników arabskiej myśli islamskiej – w tym wahabizmu i salafizmu – krytykowali wyznawcy jego rodzimych odmian, uważając je za obce. Niejednokrotnie dochodziło do konfliktów między frakcjami „młodych”, którzy uczyli się w Jemenie, Arabii Saudyjskiej oraz w krajach północno-wschodniej Afryki, a starszymi wychowankami szkoły osmańskiej; wszakże to „młodzi”, lepiej wykształceni, do 2001 r. za pieniądze z zagranicy zbudowali nowe meczety i pootwierali medresy, zaś różnice w interpretacji islamu stały się przedmiotem ostrej debaty. W latach dziewięćdziesiątych tylko w Arabii Saudyjskiej studiowało 500 Albańczyków, podczas

²⁷ Hafiz Sabri Koçi (1921–2004) studiował teologię w Szkodrze, od 1956 r. mufti Kavaja, 4 czerwca 1966 r. aresztowany. W więzieniu spędził ponad 20 lat. Wypuszczony na wolność 22 października 1986 r. Od maja 2004 r. Rada Generalna Albańskiej Islamskiej Wspólnoty podjęła decyzję o zmianie nazwy na Albańska Wspólnota Muzułmańska.

²⁸ N. C l a y e r, *Islam...*, s. 121, 122.

²⁹ Ibidem.

gdy w całej Albanii było 570 meczetów³⁰. Grupa ta w marcu 2009 r. utworzyła własną organizację – Ligę Albańskich Imamów. Ze względu na ataki terrorystyczne w USA (11 września 2001 r.), rząd albański zmuszony był do skontrolowania islamskich organizacji charytatywnych i organizacji pozarządowych, zwłaszcza że niektóre z nich pojawiły się na amerykańskich i ONZ-owskich listach organizacji podejrzanych o korzystanie z funduszy grup terrorystycznych. Te zostały wydalone z kraju lub ich działalność została zakazana. Wzrósł też monitoring islamskich organizacji przez służby bezpieczeństwa państwa³¹.

Oprócz nowych odłamów radykalnych nurtów wahhabizmu i salafizmu, penetrujących głównie tradycyjne ośrodki zwolenników sunnizmu, w Albanii ogromną popularnością cieszy się nowy Ruch Gülena (Hizmet), który z budżetem wielu milionów dolarów na całym świecie zakłada licea, wyższe uczelnie, organizacje pozarządowe, sklepy oraz banki i głosi, że islam da się pogodzić z demokracją. Trzeba pamiętać, że liderem Ruchu Gülena jest Fethullahis Gülen, wpływowi muzułmański duchowny, myśliciel i działacz na rzecz pokoju, traktowany jako rywal prezydenta Erdoğan. Ruch Gülena, po przejściu medres w Tiranie, wprowadził w nich obowiązkowe nauczanie języka tureckiego; miało to miejsce również w medresie w Cërrik, która w latach dziewięćdziesiątych była finansowana przez organizacje z Sudanu. Po puczu wojskowych, do którego doszło w Turcji 15 lipca 2016 r., Ruch ten jest zwalczany w Turcji, gdzie nie może legalnie działać, aktywizuje się więc w Albanii i, stanowiąc alternatywę dla tradycyjnego sunnickiego islamu tureckiego, powiększa rzeszę swoich wyznawców.

Jak akcentuje Ramiz Zekaj, dyrektor generalny Albańskiego Instytutu Myśli Islamskiej i Cywilizacji, „chcemy islamu albańskiego”, tj. niepoddanego wpływom zewnętrznym³². W swej monografii ukazał szybki wzrost w latach dziewięćdziesiątych zarówno publikacji autorstwa najważniejszych myślicieli muzułmańskich, jak i liczby kongresów oraz konferencji naukowych poświęconych tej religii³³. Dla rozwoju albańskiej odmiany islamu niezbędne było kształcenie rodzimych kadr duchownych, toteż w kwietniu 2011 r. w Tiranie został otwarty pierwszy prywatny islamski Bedër Uniwersytet (alb. Universiteti Hena e Plotë – księżyc w pełni) społeczności muzułmańskiej dla kobiet i mężczyzn. Przygotowanie kadr w Albanii jest ważne, by wpływy radykalnego islamu arabskiego nie zakłóciły stabilności w Albańskiej Wspólnocie Muzułmańskiej. Podobnie konieczne jest skrupulatne monitorowanie aktywności radykalnych środowisk islamskich. Jak twierdzi bałkanistka Miranda Vickers, najaktywniej działają grupy ekstremistów w rejonach przygranicznych z Kosowem i Macedonią, odległych od ważnych ośrodków kulturalnych, w takich miejscowościach, jak: Bulqiza, Qafë, Thanë, gdzie infiltracja jest duża. Powyższe opinie podaje w wątpliwość Forum Muzułmanów Albanii (Forumi Musliman i Shqipërisë), organizacja społeczna, której działacze podkreślają, że prawa człowieka powinny być przestrzegane wobec wszystkich muzułmanów, także tych należących do bardziej radykalnych nurtów. Toteż gdy w 2009 r. z uczelni w Durrës wydalono studentkę noszącą

³⁰ *Albanian Muslims Grapple with Religious Identity*, „Balkan Insight” 01. Dec. 2010, <http://www.balkansight.com/en/article/albanian-muslims-grapple-with-religious-identity>, (dostęp: 10.10.2016).

³¹ *Ibidem*.

³² Albanian Institute of Islamic Thought and Civilization, <http://www.zoominfo.com/p/Ramiz-Zekaj/1176581256>, (dostęp: 10.10.2016).

³³ R. Zekaj, *The Development of the Islamic...*, s. 164–211.

chustę i studenta z brodą, odzianego w spodnie niezakrywające kostki³⁴, członkowie Forum odebrali to jako naruszenie konstytucyjnej zasady wolności wyznania. Mocno podkreślili, że integracja z UE nie może przeszkodzić muzułmanom w zachowaniu obyczajów i praktykowaniu religii³⁵.

Władze w Tiranie do tej pory nie uporały się z problemem zwrotu zagarniętego przez komunistów mienia, obejmującego oprócz obiektów sakralnych również grunty rolne, łąki i lasy; ważna jest też wypłata rekompensat za utracone dobra. Tymczasem sprawa jest o tyle pilna, że dla Wspólnoty wciąż priorytetem pozostaje uzyskanie środków finansowych na odbudowę, zwłaszcza że mogłoby to zmniejszyć napływ funduszy z zagranicy, a przede wszystkim ograniczyć korzystanie z pieniędzy radykalnych islamistów z Bliskiego Wschodu. Sytuacja taka stwarza bowiem realne zagrożenie dla Albanii, podobnie jak w sąsiednim Kosowie oraz Bośni i Hercegowinie.

Odrodziła się także tradycyjna w Albanii społeczność bektaszytów, pod kierunkiem przywódcy duchowego Baba Reshada Bardhiego, który w Tiranie 27 stycznia 1991 r. zwołał tymczasową komisję, by ta wystąpiła do władz o wznowienie działalności Wspólnoty religijnej. W czasie spisu ludności w 2011 r. jako wyznawcy tej religii określiło się 281 000 osób. Przynależność do sufickiego tarikatu – bektaszizmu osłabia Islamską Wspólnotę w państwie w wymiarze i liczebnym, i politycznym. Religia ta, traktowana jako pomost między islamem i chrześcijaństwem, określana jest mianem „albańskiej religii”³⁶. Jednak Demokratyczna Partia Albanii, mająca swoich wyborców głównie w północnej i środkowej Albanii, w kolejnych wyborach nie mogła liczyć na ich poparcie, gdyż zasadniczo oddawali oni swe głosy na Socjalistyczną Partię Albanii, jak to czynili wyborcy na południu kraju, skąd pochodzili dawni komuniści. Po przejęciu władzy w kraju przez socjalistów w 1997 r. znaczenie Wspólnoty wzrosło. Gdy premierem został pochodzący z rodziny bektaszyckiej ze Skrapar Ilir Rexhep Meta (sprawował urząd w latach 1999–2002) promowano bektaszizm jako religię muzułmańską, apolityczną i antyfundamentalistyczną, w przeciwieństwie do sunnizmu³⁷. Mimo trudności, głównie natury finansowej, pod koniec lat dziewięćdziesiątych w Albanii działało już 6 *tekke*. W grudniu 1995 r. bektaszyci rozpoczęli publikację pisma pt. „Urtësi” (Mądrość)³⁸. To mistyczne bractwo posiada kontakty z Instytutem Badań Haji Bektash na Uniwersytecie w Ankarze, zwolennikami Sadi z Szirazu w Tiranie, zorganizowanymi przez Irańczyków, oraz grupami Islamskiego Zgromadzenia Ahl-ul-Bayt³⁹. Więzy z szyickimi grupami świadczą o udanej penetracji szyickiego islamu w Albanii.

Do osłabienia Wspólnoty doszło na skutek wewnętrznych sporów o przywództwo religijne między Babą Reshadim Bardhim i Babą Selimem. Dzisiaj trudno powiedzieć, jak duża jest to społeczność oraz jakie są relacje między nimi a Albańską Wspólnotą Muzułmańską. Jak podkreśla Albert Doja, ponieważ bektaszyci wciąż zabiegają o zatwierdzenie ich wyznania jako „czwartej religii” w Albanii, utrzymują bliskie kontakty z elitami

³⁴ Strój taki noszą wyznawcy radykalnych odłamów islamu – wahhabici i salafici.

³⁵ Forumi Musliman i Shqipërisë, <http://www.forumimusliman.org/>, (dostęp: 10.10.2016).

³⁶ Bektaszyci odgrywali w drugiej połowie XIX wieku bardzo ważną rolę w kształtowaniu się albańskiego ruchu narodowego. Naim Frashëri miał nadzieję, że bektaszizm, ponieważ jest religią między islamem a chrześcijaństwem, będzie w stanie przewyciężyć religijne podziały w Albanii.

³⁷ N. C l a y e r, *God in the „Land of the Mercedes”...*, s. 13.

³⁸ E. O s m a n i, *God in the Eagles' Country: The Bektashi Order*, Quaderns de la Mediterrània 17, 2012, s. 115.

³⁹ N. C l a y e r, *God in the „Land of the Mercedes”...*, s. 14.

rządzącymi, a największe święto Wspólnoty – Nevruz – ustanowiono w dniu 22 marca, gdy obchodzone jest oficjalne święto demokracji⁴⁰. Obecnie pod kierunkiem Edmonda Brahimaja Haxhi Baby rola sufickiego tarikatu w Albanii wzrasta.

Prawosławie

Autokefaliczny Albański Kościół Prawosławny (alb. Kisha Ortodokse Autoqefale e Shqipërisë)⁴¹ zrzesza dzisiaj wiernych, wśród których są: Albańczycy, Grecy, Wołosi, Macedończycy, Bułgarzy i Czarnogórcy żyjący w Albanii. Prawosławni zamieszkują głównie południe kraju oraz wielkie miasta. Ze względu na fakt, że dużą część wyznawców prawosławia stanowią mniejszości narodowe, a największą z nich grupą są Grecy, w Tiranie istnieje przekonanie, że prawosławie pod kierunkiem greckiego arcybiskupa Anastasiosa jest jednym z czynników mogących prowadzić do autonomii Północnego Epiru, wręcz jego oderwania od Albanii⁴². W ten sposób Kościół prawosławny w Albanii stał się elementem bieżącej polityki.

Uzyskane w ostatnim spisie ludności dane na temat procentowego udziału wyznawców poszczególnych religii, mówiące, że prawosławnych jest 6,75%, zostały oficjalnie odrzucone przez Kościół prawosławny jako całkowicie błędne i nie do przyjęcia. Cerkiew twierdzi, że według jej własnych obliczeń odsetek ten powinien zamykać się liczbą 24%⁴³. Dane spisu powszechnego z 2011 r. zakwestionowała także Światowa Rada Kościołów, na czele z sekretarzem generalnym, ks. Olavem Fykse Tveitem, który wyrażając zaniepokojenie metodami, jakie były stosowane przy ich zbieraniu, podał konkretne przykłady łamania zasad spisowych, w konsekwencji czego – stwierdził – łączna liczba chrześcijan (prawosławnych i katolików) w Albanii została drastycznie zmniejszona z 31% do 17%⁴⁴.

Arcybiskup Anastasios w wywiadzie z 2014 r. powiedział:

W okresie panowania komunistów zostali zamordowani wszyscy prawosławni biskupi i prawie wszyscy księża. Całe mienie cerkiewne skonfiskowano, a wiele świątyń i monasterów zdemolowano, zamieniono na muzea, kina, sale gimnastyczne, składy, stajnie, sklepy, hale produkcyjne. Tysiące osób świeckich prześladowano z powodu wyznawanej przez nie religii. Niedawno opublikowano pełną listę zniszczonych świątyń. Było na niej 1608 prawosławnych cerkwi i monasterów...⁴⁵.

⁴⁰ A. Doj a, *A Political History of Bektashism in Albania*, Totalitarian Movements and Political Religions, Vol. 7, No. 1, 83–107, March 2006, s. 99–100.

⁴¹ Dnia 12 września 1922 r. na synodzie w Beracie duchowni albańscy (wbrew miejscowemu duchowieństwu greckiemu) ogłosili autokefalię Kościoła prawosławnego w Albanii. Patriarcha Ekumeniczny Konstantynopola uznał tę decyzję 12 kwietnia 1937 r., a Patriarchat Moskiewski uczynił to w 1945 r.

⁴² Na ten temat szerzej I. S t a w o w y- K a w k a, *Wpływ mniejszości narodowych – greckiej w Albanii i albańskiej w Grecji – na relacje grecko-albańskie po 1991 roku*, Studia Środkowoeuropejskie i Bałkanistyczne, PAU, t. XXIV, 2016, s. 147–159.

⁴³ Official Declaration: The results of the 2011 Census regarding the Orthodox Christians in Albania are totally incorrect and unacceptable, 22 January 214, <http://www.orthodoxalbania.org/al/index.php/eng/news/181-official-announcements>, (dostęp: 10.10.2016).

⁴⁴ Letter of concern at the Albania Census 2011, 06, May 2013, <http://www.oikoumene.org/en/resources/documents/general-secretary/messages-and-letters/letter-of-concern-at-the-albania-census-2011>, (dostęp: 10.10.2016).

⁴⁵ Wywiad z arcybiskupem Anastasiosem (1994), <http://www.old.cerkiew.pl/uczelnie/text.php?id=30>, (dostęp: 10.10.2016).

Do odrodzenia Cerkwi prawosławnej doszło stosunkowo późno, o czym zdecydował przede wszystkim brak duchowieństwa prawosławnego w kraju. Ponieważ na skutek represji żaden biskup nie przeżył reżimu komunistycznego, patriarcha Konstantynopola Bartłomiej I⁴⁶, grecki duchowny prawosławny, na nowego egzarchę Cerkwi prawosławnej powołał Anastasiosa – duchownego narodowości greckiej (imię świeckie Anastasios Jannulatos Αναστάσιος Γιαννουλάτος). Anastasios Jannulatos urodził się 4 listopada 1929 r. w Pireusie. Po ukończeniu w 1951 r. studiów teologicznych na Uniwersytecie Ateńskim, kształcił się na Uniwersytetach w Hamburgu i Marburgu. Następnie prowadził działalność misyjną w Ugandzie. Zwieńczeniem pracy naukowej, którą podjął w latach siedemdziesiątych, była habilitacja na Uniwersytecie w Kampali. W 1981 r., piastując godność egzarchy, objął zwierzchnictwo nad strukturami prawosławnymi w Kenii, gdzie oprócz seminarium duchownego wybudował 65 cerkwi, a 25 otworzył po renowacji⁴⁷. W 1983 r. powierzono mu stanowisko dziekana wydziału teologicznego Uniwersytetu w Atenach. Gdy okazało się, że żaden z duchownych albańskich zgodnie z prawem kanonicznym nie może przewodzić Kościołowi prawosławnemu, w 1991 r. udał się do Albanii, by tam odbudować instytucje religijne. Dnia 24 czerwca 1992 r. stanął na czele Albańskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego z tytułem arcybiskupa Tirany, Durrës i całej Albanii. Równocześnie trzech innych biskupów (wszyscy narodowości greckiej) objęło albańskie diecezje. Decyzje te wywołały wielkie oburzenie, ponieważ były postrzegane jako utrata autokefalii przez Kościół albański. W konsekwencji rząd nie od razu uznał mianowanych w Konstantynopolu biskupów.

Najszybciej Tirana zaakceptowała Anastasiosa, który zauważył: „funkcja metropolity wynika z tymczasowego ustępstwa władz albańskich”⁴⁸. Niemniej intronizacja metropolity w sierpniu 1992 r. odbyła się w atmosferze sprzeciwu wobec tej nominacji i niechęci do greckiego duchownego. Gdy wydalono z Albanii prawosławnego archimandrytę Chrysostomosa Maidonisa, oskarżonego o podsycanie separatyzmu w północnym Epirze, władze Aten wydalily z Grecji ponad 20 tys. albańskich emigrantów, przebywających tam nielegalnie. Prezydent Sali Berisha w 1994 r. próbował nawet przeforsować w parlamencie ustawę, że na czele Kościoła prawosławnego stać może tylko Albańczyk, który co najmniej 20 lat mieszkał w kraju, ale jej nie uchwalono. Pozostali trzech biskupi greccy dopiero w 1996 r. zostali wyświęceni, by oficjalnie objąć swe diecezje. Był to rok poprawy relacji albańsko-greckich i podpisania *Układu o przyjaźni, współpracy i dobrym sąsiedztwie między Albanią i Grecją*. W 1998 r. na swym stanowisku pozostał tylko jeden z nich – biskup Ignatias, metropolita Baratu. Po konsultacjach i rozmowach z przedstawicielami patriarchatu w Konstantynopolu wybrano dwóch biskupów Albańczyków, by utworzyć Święty Synod⁴⁹. Byli to Joan Pelushi, wyświęcony na metropolitę Koręcy i Kozma Qirjo, wyświęcony na biskupa Apollonii. Rok 2006 był bardzo ważny w życiu Kościoła prawosławnego w Albanii. Dnia 6 listopada Święty Synod przy współpracy ze świeckimi

⁴⁶ Patriarcha Konstantynopola Bartłomiej I, właśc. Δημήτριος Αρχοντώνης, Dimitrios Archondonis (ur. 29 lutego 1940 na Imroz).

⁴⁷ UET-Pres, „Mapo”, Kisha në Dhërmi, reagojnë palët, “sherri” mbahet ndezur, 22 Gusht 2015, <http://www.mapo.al/2015/08/kisha-ne-dhermi-reagojne-palet-sherri-mbahet-ndezur>, (dostęp: 10.10.2016).

⁴⁸ T. Czekałski, *Zarys dziejów chrześcijaństwa albańskiego w latach 1912–1992*, Kraków 1996, s. 83.

⁴⁹ Sinodi i Shenjtë, <http://orthodoxalbania.org/old/index.php/fajqa-kryesore/sinodi-i-shenjte>, (dostęp: 10.10.2016).

prawosławnymi (w sumie 257 osób) zatwierdził statut Cerkwi⁵⁰, a nowi biskupi zostali wyświęceni w poszczególnych metropoliach. Administracyjnie Kościół prawosławny obejmował jedno arcybiskupstwo i trzy metropolie, jednak w miarę jego rozwoju – co wiązało się ze wzrostem liczby księży i wyświęcaniem nowych biskupów – zmieniał się zarówno skład Świętego Synodu (obecnie ma 8 hierarchów – biskupów), jak i podział administracyjny Cerkwi (dzisiaj to jedno arcybiskupstwo, trzy metropolie i cztery diecezje).

Przy wypełnianiu wszystkich podstawowych zadań, do jakich należy budowa nowych cerkwi, monasterów, szkół kościelnych oraz remontowanie tych przekazanych już przez państwo, Kościół prawosławny korzystał przede wszystkim z finansowego wsparcia międzynarodowych organizacji kościelnych, przy czym dużej pomocy udzieliła mu Grecja. Z tej przyczyny, oprócz odrestaurowania zniszczonych obiektów sakralnych i budowy nowych, mógł rozwijać programy pomocowe w dziedzinie edukacji, zdrowia, opieki społecznej, rozwoju obszarów wiejskich, ośrodków medycznych, kultury i ekologii. Za pieniądze Kościoła powstawały choćby przedszkola i drogi. Kościół prowadził też działalność charytatywną.

Do 2011 r. Akademia Teologiczna „Zmartwychwstanie Chrystusa” w Durrës (*Akademia Teologjike „Ngjallja e Krishtit” në Durrës*) wyszkoliła 145 osób – zarówno kobiety jak i mężczyzn, którzy zajmują się katechizacją. Niektórzy z nich kontynuują kształcenie teologiczne poza granicami kraju. Ponadto w Gjiokastër i Durrës funkcjonują szkoły kościelne dla chłopców. Bardzo trudno wskazać, ile zostało wybudowanych nowych cerkwi, monasterów i innych obiektów sakralnych. Miron Chaco w gazecie „Tema” z 8 kwietnia 2015 r. podaje, że wzniesiono 150 nowych kościołów, natomiast 60 klasztorów i ponad 160 cerkwi wyremontowano, przy czym były to obiekty zwrócone przez państwo. Takie dane można też spotkać na oficjalnych stronach Albańskiego Kościoła Prawosławnego⁵¹.

Cerkiew prawosławna w Albanii zabiega o dotarcie do jak największej liczby wiernych, dlatego dba o tłumaczenie i publikację ksiąg liturgicznych, a doceniając rolę mediów w przekazywaniu informacji, od 1997 r. prowadzi własną rozgłośnię radiową o nazwie Ngjallja (Zmartwychwstanie), wydaje również miesięcznik o tej samej nazwie, biuletyn dla studentów „Fjala” (Słowo) oraz czasopisma dla dzieci i młodzieży. W Albanii powstał Ruch Młodzieży Prawosławnej Syndesmos, który wchodzi w skład Światowego Bractwa Młodzieży Prawosławnej.

Niemniej sukcesy te nie są doceniane w Albanii, ponieważ – jak już było wspomniane – na czele Kościoła prawosławnego stoi duchowny narodowości greckiej, co zdaniem dość dużej grupy Albańczyków godzi w autokefaliczność Cerkwi, zwłaszcza że rozwiązanie to zostało przez władze w Tiranie przyjęte jako doraźne. Tymczasem, mimo iż rodzimych duchownych przybywa, arcybiskup Anastasios jest zwierzchnikiem Kościoła prawosławnego w Albanii od 25 lat⁵², co powoduje, że mnożą się spekulacje, jak duży

⁵⁰ Statuti i KOASH-it, 2006, <http://www.albanianorthodox.com/tekste/legjislacioni/Statuti%202006.pdf>, (dostęp: 10.06.2016).

⁵¹ Zob. Kisha Ortodokse Autoqefale e Shqipërisë, www.orthodoxalbania.org, (dostęp: 10.10.2016).

⁵² Cypryjski uczyony Uniwersytetu w Nikozji, Victor Roudometof, napisał o prawach mniejszości narodowych w Albanii: „członkowie mniejszości powinni mieć równe prawa z resztą obywateli albańskich, ale także [istnieje – I. S.-K.] kwestia wolności i autonomii dla Greckiego Kościoła Prawosławnego w Albanii”. Zob. w: *Collective Memory, National Identity, and Ethnic Conflict: Greece, Bulgaria, and the Macedonian Question*, Praeger, Westport 2002, s. 179.

wpływ na politykę państwa na arcybiskup i jaką rolę odgrywa on w rozwoju stosunków albańsko-greckich⁵³.

W albańskiej prasie pojawiają się także często artykuły wymierzone w używanie języka greckiego podczas nabożeństw i nauki religii, co prowadzi, jak uważają oponenci, do hellenizacji albańskiego społeczeństwa. Najbardziej niepocholebnie oceniany jest fakt, że w największej katedrze prawosławnej w Tiranie msze nie są odprawiane w języku albańskim. Krytyka skierowana jest pod adresem arcybiskupa Anastasiosa, który „jeszcze nie nauczył się albańskiego lub nie dowiedział się, jak podać opłatek w tym języku”⁵⁴. Art. 7 Statutu Albańskiego Kościoła Prawosławnego stanowi, że oficjalnym językiem jest albański, ale nabożeństwa i inne ceremonie kościelne (dotyczące kultu Bożego) mogą być też sprawowane w innych językach. Pisanie podręczników czy tekstów nabożeństw w innych językach niż albański, w tym po angielsku lub grecku, jest dopuszczone za zgodą Świętego Synodu. W korespondencji zagranicznej używany może być każdy język obcy⁵⁵. Natomiast Albański Kościół Prawosławny ma nadal problemy z restytucją obiektów i posiadłości znacjonalizowanych przez komunistów. Do dzisiaj wiele instytucji publicznych ma siedziby w obiektach należących do Cerkwi. W 2015 r. głośna była sprawa przejścia przez władze albańskie byłej cerkwi w Dhërmi, wybudowanej nielegalnie w 1991 r. Mieszkańcy wzniesili ją, bo w miejscu zburzonej w 1972 r. zainstalowano wodociąg, rozbudowany w 1992 r.⁵⁶ Dnia 27 sierpnia 2015 r. cerkiew zniszczono pod pretekstem postawienia na tym terenie pomnika misjonarza katolickiego, który żył w XVII w. Rzecznik greckiego MSZ stwierdził: „Niszczenie świętych miejsc i przedmiotów kultu miało miejsce, przynajmniej do niedawna, na Bliskim Wschodzie i w północnej Afryce pod rządami dżihadystów. Dzisiaj widzimy zastosowanie tego instrumentu w sąsiedniej Albanii”⁵⁷. Dopiero uregulowanie praw własności między rządem i Kościołem prawosławnym może zażegnać podobne konflikty.

Katolicyzm

Liczbę katolików w Albanii szacuje się na około 350 tys., co stanowi 10, 03% ogólnej liczby ludności⁵⁸. Natomiast instytucje kościelne podają, że wiernych jest 433 tys.⁵⁹ Jest to niewielka wspólnota religijna, która cieszy się dużym prestiżem w Albanii i chociaż

⁵³ UET-Pres, „Mapo”, A ka gisht Janullatos në Paktin Detar me Greqinë?, 24 Qershor 2015, <http://www.mapo.al/2015/06/akuza-te-renda-per-janullatosin-ne-23-vjetorin-si-kryepeshkop>, (dostęp: 10.10.2016).

⁵⁴ M. Nano, *Nga Fan Noli tek Anastasios Janullatosi*, „Shqip”, 7.06.2014, <http://gazeta-shqip.com/lajme/2014/06/07/nga-fan-noli-tek-anastasios-janullatosi/> dokładny tekst po albańsku: *Nuk e ka mësuar ende gjuhën shqipe, nuk e ka mësuar as sa për të bërë një meshë në këtë gjuhë*, (dostęp: 10.10.2016).

⁵⁵ Statuti i Kishës Orthodohose Autoqefale të Shqipërisë, (2006), <http://www.albanianorthodox.com/tekste/legjislacioni/Statuti%202006.pdf>, (dostęp: 10.10.2016).

⁵⁶ UET-Pres, „Mapo”, *Kisha në Dhërmi, reagojnë palët, “sherri” mbahet ndezur*, 22 Gusht 2015, <http://www.mapo.al/2015/08/kisha-ne-dhermi-reagojne-palet-sherri-mbahet-ndezur>, (dostęp: 10.10.2015).

⁵⁷ „Ετικέτες”, 27/08/2015, *Αλβανία, εκκλησία, κατεδάφιση, ναός, Χειμάρα*, <http://www.mixanitouxrounou.gr/i-alvania-edrase-opos-i-tzichantistes-lei-to-elliniko-ipourgio-exoterikon-gia-tin-katedafisi-tis-ekklisias-sti-chimarra/>, (dostęp: 27.10.2016).

⁵⁸ Dane z powszechnego spisu ludności z 2011 r., *Ethnic composition of Albania 2011*. Retrieved 7 August 2014, <http://pop-stat.mashke.org/albania-ethnic-comm2011.htm>, (dostęp: 10.10.2016).

⁵⁹ Catholic Church in Albania, Catholic Hierarchy, stan z 14.06.2008 r., <http://www.catholic-hierarchy.org/country/al.html>, (dostęp: 10.10.2016).

ma dość ograniczoną rolę w życiu religijnym państwa, jej znaczenie polega na nadaniu bardziej europejskiego wymiaru krajowi i samym Albańczykom – wyznawcom tej religii. Dla Albanii preferencja dobrych relacji z każdym włoskim rządem po 1991 r. była wyznacznikiem albańskiej polityki europejskiej, a wizyty kolejnych papieży pokazywano jako wsparcie w podejmowanych przez Albanę wysiłkach, by włączyć to państwo do Europy. W ramach wspomnianej polityki jako pierwsza powstała w stolicy kraju katedra katolicka, zanim zezwolono na budowę cerkwi i meczetu. Nigdy też władze albańskie nie krytykowały hierarchów Kościoła katolickiego pochodzących z zagranicy, jak to czyniono w stosunku do prawosławnych.

Pod względem administracyjnym Kościół katolicki w Albanii ma w swym składzie: arcybiskupstwo Szkodry-Pult (Shkodrë-Pult) z diecezjami w Leahë i Sapë oraz arcybiskupstwo Tirany-Durrës z diecezją Rrëshen i Administrację Apostolską południowej Albanii. Głównym skupiskiem katolików jest północna i południowo-zachodnia Albania. W diecezji Lezhë 85 tys. katolików stanowi 71% ogólnej liczby jej mieszkańców. Jednak najwięcej katolików liczy archidiecezja Shkodrë-Pult – około 133 tys. i archidiecezja Tirana-Durrës – około 105 tys.⁶⁰ Na południu kraju mieszka niewielka grupa katolików (ponad 3 tys. osób) należących do Kościoła katolickiego obrządku bizantyjsko-albańskiego⁶¹. Działalność Kościoła rzymskokatolickiego koordynuje Konferencja Biskupów Albanii, na czele której stoi od września 2012 r. abp Angelo Massafra⁶².

W porównaniu z innymi wspólnotami religijnymi Kościół katolicki został najbardziej dotknięty prześladowaniami po drugiej wojnie światowej. Zarzucając jego wyznawcom walkę z komunistami, współpracę z włoskimi faszystami podczas wojny i kontakty z Zachodem – wiążące się z hierarchicznością struktur kościelnych i łącznością z Watykanem – zamordowano wielu biskupów, księży, zakonników i osób świeckich, zlikwidowano też drukarnie katolickie, prasę i wydawnictwa.

Dopiero gdy po śmierci Envera Hodży w 1985 r. władzę przejął Ramiz Alija, stopniowo zmieniała się polityka Tirany wobec Kościoła katolickiego. Od 1988 r. przystąpiono do odnawiania kościołów jako zabytków kultury albańskiej, zaś pracodawcy zaczęli udzielać katolikom urlopów na czas świąt⁶³. Jednak nie wcześniej niż w styczniu 1991 r. rząd w Tiranie nawiązał kontakty ze Stolicą Apostolską, zaś 7 września 1991 r. doszło do wznowienia stosunków dyplomatycznych, co pozwoliło na utworzenie nuncjatury apostolskiej. W październiku 1991 r. nuncjuszem w Albanii został Ivan Dias, który w latach 1992–1996 pełnił też funkcję administratora apostolskiego południowej Albanii. W latach 1997–2008 nuncjuszem był John Bulaitis, a od 2008 r. godność tę sprawuje Ramiro Moliner Inglés.

Z funduszy pochodzących głównie z Włoch, Niemiec, ale także prywatnych środków z USA, rozpoczęto rekonstrukcję i odbudowę kościołów. Pierwszą odnowioną świątynią

⁶⁰ Ibidem.

⁶¹ Jest to Kościół greckokatolicki, zwany również Albańskim Kościołem Katolickim, ponieważ Kościół ten powstał dzięki unii z Rzymem, nazywany jest też Kościołem unickim lub albańskokatolickim. Na terytorium Albanii ma 43 kapłanów diecezjalnych, 10 zakonnych, 10 braci i 97 sióstr zakonnych. Posiada 10 szkół i 20 instytucji charytatywnych.

⁶² Abp Angelo Massafra (ur. 23 marca 1949 r. w San Marzano di San Giuseppe) pochodzi z rodziny Arboreszy. Dnia 21 września 1974 r. przyjął święcenia kapłańskie jako członek zakonu franciszkanów. 7 grudnia 1996 r. został mianowany biskupem diecezji Rrëshen. W 1998 r. został mianowany arcybiskupem ordynariuszem archidiecezji szkoderskiej, od 2005 r. archidiecezji Szkodry-Pult.

⁶³ T. Czekalski, *Zarys dziejów...*, s. 80.

była katedra w Szkodrze (Shkodër), w której w latach komunistycznych odbywały się mecze koszykówki i siatkówki, ponieważ została zamieniona na halę sportową. Mszę w ponownie otwartej dla wiernych w dniu 7 marca 1991 r. katedrze odprawił – w obecności Matki Teresy z Kalkuty – późniejszy biskup Zef Simoni. Stopniowo wznowiły działalność zakony rzymskokatolickie: franciszkanów, jezuitów i salezjanów. Ważnym wydarzeniem w życiu religijnym Albanii była wizyta papieża Jana Pawła II w Tiranie i Szkodrze 25 kwietnia 1993 r., cztery miesiące po przywróceniu czterech historycznych diecezji katolickich. Papież odnowił hierarchię kościelną, konsekrując czterech duchownych na biskupów (pierwszych od pięćdziesięciu lat); zostali nimi kapłani w podeszłym już wieku, którzy spędzili wiele lat w komunistycznych obozach i więzieniach. Jan Paweł II wmurował także kamień węgielny pod odbudowę zniszczonego sanktuarium Matki Bożej Dobrej Rady w Szkodrze. W czasie swej pielgrzymki zdecydowanie potępił prześladowanie katolików, które miało miejsce za rządów komunistycznych; wspominał męczeńską śmierć wielu duchownych, nie tylko obrządku katolickiego. W homilii na placu Skanderbega w Tiranie Papież powiedział: „Tutaj państwo starało się unicestwić wszelki przejaw pobożności w imię radykalnego ateizmu, który urósł do rangi uniwersalnego i wszechogarniającego systemu”⁶⁴.

Papież Benedykt XVI za swego pontyfikatu dwukrotnie przyjął przedstawicieli albańskiego Episkopatu z wizytą w Watykanie. Na jednej z tych audiencji, przypominając trudne dziedzictwo ateizmu, stwierdził: „Serdeczna i braterska zgoda między pasterzami może przynieść jedynie wielkie dobro narodowi albańskiemu, zarówno na płaszczyźnie społecznej, ekumenicznej, jak i międzynarodowej”⁶⁵.

Papież Franciszek w pierwszą europejską podróż zagraniczną udał się do Albanii. Dnia 21 września 2014 r. na lotnisku im. Błogosławionej Matki Teresy w Tiranie powitali go: premier Edi Rama z małżonką, przedstawiciele rządu, przewodniczący Konferencji Episkopatu abp Angeli Massafra, metropolita Tirany-Durrës abp Rroka Mirdita, nuncjusz apostolski w Albanii abp Ramira Molinera Inglés. Program wizyty obejmował rozmowę Ojca Świętego z prezydentem Albanii Bujarem Nishanim. W tym samym dniu na placu Błogosławionej Matki Teresy odprawiono pod przewodnictwem Ojca Świętego uroczystą mszę świętą. W wygłoszonej wówczas homilii papież Franciszek, oddając hołd ofiarom prześladowań w czasach reżimu komunistycznego, wyraził opinię, że ze względu na doznane tu przez katolików, prawosławnych i muzułmanów cierpienia, niejednokrotnie prowadzące do śmierci za wiarę, Albania jest „ziemią męczenników”⁶⁶. Wspominał również cmentarz w Szkodrze, który jest symbolicznym miejscem męczeństwa katolików, gdyż wielu z nich zostało tam rozstrzelanych.

Obecnie Kościół katolicki aktywnie uczestniczy w życiu społecznym: prowadzi szkoły, ośrodki zdrowia, prężnie działa Caritas. Niewątpliwie do szybkiej odbudowy Kościoła w wymiarze duchowym i materialnym przyczyniła się pomoc biskupów, księży i zakonników głównie z Włoch oraz innych katolickich społeczności Zachodu. Także z Polski

⁶⁴ „L'Osservatore Romano”, 1993, nr 7, http://www.opoka.org.pl/zycie_kosciola/media/osservatore/osservatore121993.html, (dostęp: 10.02.2016).

⁶⁵ Benedykt XVI do albańskich biskupów o potrzebie zachowania jedności, <http://papiez.wiara.pl/doc/376183.Benedykt-XVI-do-albanskich-biskupow-o-potrzebie-zachowania>, (dostęp: 10.02.2016).

⁶⁶ „L'Osservatore Romano”, 20014, nr 10, http://www.opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/franciszek_i/homilie/albania_msza_21092014.html, (dostęp: 10.10.2016).

do pracy przy podźwignięciu Kościoła katolickiego w Albanii wyjechali tacy księża, jak salwatorianin ks. Dariusz Nowak, franciszkanin ojciec Włodzimierz Robert Mamala, ponadto siostry zakonne oraz misjonarze świeccy.

Inne religie w Albanii

W Albanii oprócz muzułmanów, prawosławnych i katolików spotyka się wyznawców innych religii. Znamienne jest budowanie struktur nowych nurtów religijnych, które od krótkiego czasu mają wyznawców w Albanii, jak m.in. bahaizm⁶⁷. Pewne znaczenie zyskały: hinduizm, Kościoły i wyznania protestanckie, parachrześcijańskie, jak choćby: Kościół Adwentystów Dnia Siódmego, Kościół Baptystów, Kościół Metodystów, Kościoły Zielonoświątkowców, Kościół Nowoapostolski. Nadto swych zwolenników znajdują Świadkowie Jehowy, Kościół Jezusa Chrystusa Świętych w Dniach Ostatnich (Mormonów). Tak duża liczba nowych religii w Albanii spowodowana jest rodzeniem się na gruzach ateistycznego społeczeństwa nowych, często dobrze finansowanych przez liczne organizacje międzynarodowe nurtów światopoglądowych.

Podsumowanie

Albania jest krajem, gdzie dominują trzy religie: islam, prawosławie i katolicyzm. Najliczniejsi są wyznawcy islamu; ich szczególną rolę w państwie wyznacza przystąpienie w grudniu 1992 r. do Organizacji Współpracy Islamskiej (OWI, Organization of the Islamic Cooperation). Żyjący głównie w środkowej i północnej Albanii, tak jak katolicy zazwyczaj są zwolennikami Demokratycznej Partii Albanii, zaś bektaszyci i prawosławni to główny elektorat Socjalistycznej Partii Albanii z południowych jej rejonów. O harmonijnym współżyciu wyznawców tych religii świadczy fakt, że nie dochodzi do incydentów między nimi lub zdarzają się bardzo rzadko. Mimo zagrożeń, jakie niesie radykalizacja pewnych postaw, zwłaszcza wśród wyznawców islamu, trzeba stwierdzić, że w Albanii panuje tolerancja religijna. Można zgodzić się z opinią Ilira Hoxholiego, dyrektora Państwowego Komitetu Kultów, że: „Albania jest krajem, w którym harmonia religijna jest najlepszym paszportem, by zaprezentować kraj na arenie międzynarodowej, stanowi wartość dodatnią dla europejskiej rodziny”⁶⁸.

Nadal przed poszczególnymi Kościołami stoją ważne zadania. Dla Albańskiej Wspólnoty Muzułmańskiej, kierowanej od marca 2004 r. przez Haxhi Selima Muçę, do najistotniejszych należy takie zabezpieczenie finansowe wspólnoty, by minimalizować zależność ekonomiczną od czynników zewnętrznych. Dzisiaj wspólnota finansowana jest głównie przez organizacje pozarządowe, co grozi wzrostem znaczenia radykalnego islamu. Pierwszeństwo ma zatem odzyskanie od państwa jak największej liczby wakf (zapisów pieniężnych na cele religijne, funkcjonujących w prawie muzułmańskim), skonfiskowanych

⁶⁷ O korzeniach bahaizmu w Albanii pisał: I. D. Hoxha, *Refo Çapari: Çaparenjtë*, Tiranë 2006. Obecnie społeczność ta w Albanii liczy ponad 14 tys. wyznawców.

⁶⁸ „Lajmi fundit”, 09, 2014, <http://lajmifundit.al/2014/09/komiteti-i-kulteve-shqiperia-model-i-bashkejete-ses-fetare-gjuha-provokuese-cenon-harmonine/>, (dostęp: 10.10.2016).

w czasach komunizmu. We wrześniu 2014 r. albański minister spraw zagranicznych Dimitir Bushati ujawnił odkrycie w Albanii terrorystycznych obozów szkoleniowych dla dżihadu w Iraku i Syrii. Według American Center for Democracy (dane z 25 marca 2015 r.), Albańczycy walczą w ISIS, zarabiając 65 dolarów dziennie. Szacuje się, że w 2014 r. było to 140 osób z samej Albanii⁶⁹. Z drugiej strony Albania jest krajem nastawionym prozachodnio, który za priorytet uznaje dobre i silne relacje z USA, dlatego walka z radykalizmem jest ważnym zadaniem władz. Tylko w marcu 2014 r. 13 osób zostało aresztowanych za rekrutację 70 bojowników mających dołączyć do państwa islamskiego⁷⁰.

Od 1992 r., kiedy na czele Albańskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego stanął arcybiskup Anastasios, ta instytucja religijna rozwija się w pełni. Funkcjonująca sprawnie Cerkiew może pochwalić się rekonstrukcją nie tylko struktur kościelnych, instytucji, ale także dużą liczbą wykształconych już w Albanii księży i świeckich katechetów, publikacją wydawnictw religijnych. Obecnie najwięcej kontrowersji wywołuje sprawa restytucji mienia Cerkwi, zwłaszcza na obszarach zamieszkałych przez Greków, gdzie na tym tle dochodzi do konfliktów. Podobnie fakt, że zwierzchnictwo nad Kościołem prawosławnym w Albanii sprawuje arcybiskup Anastasios – Grek, budzi zastrzeżenia wielu Albańczyków, którzy obawiają się utraty autokefaliczności Cerkwi albańskiej.

Także od podstaw odbudowane zostały struktury Kościoła katolickiego w Albanii, który w czasie rządów Envera Hodży poniósł największe straty. W 1991 r. nawiązane zostały stosunki dyplomatyczne między Watykanem i Tiraną, czego dowodem były pielgrzymki papieża Jana Pawła II i papieża Franciszka do Albanii. Kościół katolicki w Albanii współpracuje z wyznawcami innych religii w myśl zasad ekumenizmu.

Bibliografia

Dokumenty, raporty, przemówienia:

Albanian Institute of Islamic Thought and Civilization, oficjalna strona, wypowiedź Ramiza Zekaja, <http://www.zoominfo.com/p/Ramiz-Zekaj/1176581256>.

American Center for Democracy, 'ISIS' Balkan Networks, March 25th 2015, <http://acdemocracy.org/isis-balkan-networks/>.

Benedykt XVI do albańskich biskupów o potrzebie zachowania jedności, <http://papiez.wiara.pl/doc/376183.Benedykt-XVI-do-albanskich-biskupow-o-potrzebie-zachowania>.

Catholic Church in Albania, Catholic Hierarchy, stan z 14.06.2008 r., <http://www.catholic-hierarchy.org/country/al.html>, (dostęp: 10.02.2016).

Ethnic composition of Albania 2011. Retrieved 7 August 2014, <http://pop-stat.mashke.org/albania-ethnic-comm2011.htm>.

Fortlumturia e Tij Kristofor Kissi në 50-vjetorin e vdekjes, <http://www.forumishqiptar.com/threads/97995-Fortlumturia-e-Tij-Kryepeshkop-Kristofor-Kissi-1908-1958>.

Forumi Musliman i Shqipërisë, oficjalna strona, <http://www.forumimusliman.org/>.

Kisha Ortodokse Autoqefale e Shqipërisë, www.orthodoxalbania.org.

Sinodi i Shenjtë, <http://orthodoxalbania.org/old/index.php/faqja-kryesore/sinodi-i-shenjte>.

⁶⁹ Albania – 140 osób, Bośnia – 350, Kosowo – 150, Macedonia – 20, Czarnogóra – 30, Serbia – 3, razem 693 osoby. American Center for Democracy, 'ISIS' Balkan Networks, March 25th 2015, <http://acdemocracy.org/isis-balkan-networks/>, (dostęp: 6.10.2016).

⁷⁰ E. Spahiu, *Ethnic Albanian Foreign Fighters and the Islamic State*, http://www.jamestown.org/programs/tm/single/?tx_ttnews%5Btt_news%5D=43917&cHash=8a6d5e0c0f48d535f427f4ec5ff7fad6#.VdMXHT-gVhPM, (dostęp: 6.10.2016).

Letter of concern at the Albania Census 2011, 06, May 2013, <http://www.oikoumene.org/en/resources/documents/general-secretary/messages-and-letters/letter-of-concern-at-the-albania-census-2011>.

Nishani B., *Islami dh paqja globale*, Tirana 21.03.2015, <http://www.oranews.tv/analiza/nishani-islami-ne-shqiperi-eshte-feja-e-nje-kombi-evropian/>.

Official Declaration: The results of the 2011 Census regarding the Orthodox Christians in Albania are totally incorrect and unacceptable, 22 January 214, <http://www.orthodoxalbania.org/al/index.php/eng/news/181-official-announcements>.

Pew Research Center. Religion & Public Life, August 9, 2012, <http://www.pewforum.org/2012/08/09/the-worlds-muslims-unity-and-diversity-1-religious-affiliation/>.

Statuti i KOASH-it (1950), http://www.shqiptarortodoks.com/tekste/legjislacioni/statuti_1950.pdf.

Statuti i Kishës Orthodohose Autoqefale të Shqipërisë, (2006), <http://www.albanianorthodox.com/tekste/legjislacioni/Statuti%202006.pdf>.

Wywiad z arcybiskupem Anastasiosem (1994), <http://www.old.cerkiew.pl/uczelnie/text.php?id=30>.

Monografie:

Çaka E., *Dialogu Ndërfetar; Një Qasje Teoriko-Praktike dhe Realiteti Shqiptar/Interfaith dialogue, a theoretical and practical approach and Albanian reality*, Tiranë 2015.

Czekalski T., *Zarys dziejów chrześcijaństwa albańskiego w latach 1912–1992*, Kraków 1996.

Doja A., *Bektashism in Albania: Political History of a Religious Movement*, Albanian Institute for International Studies, Tirana 2008.

Hoxha I.D., *Refo Çapari: Çaparenjtë*, Tiranë 2006.

Lubonja F., *Albania – wolność zagrożona. Wybór publicystyki z lat 1991–2002*, Łódź 2005.

Przedpelski R., *Religie i wyznania w Albanii*, <http://albania.republika.pl/Religie%20w%20Albanii.pdf>.

Roudometof V., *Collective Memory, National Identity, and Ethnic Conflict: Greece, Bulgaria, and the Macedonian Question*, Praeger, Westport 2002.

Zekaj R., *The Development of the Islamic Culture among Albanians during the XXth Century*, Tiranë 1997.

Artykuły:

Balcerowicz P., *Czy istnieją konflikty etniczne i religijne?*, [w:] *Zaawansowane zapobieganie konfliktom*, red. W. Kostecki, Warszawa 2011.

Bougarel X., *Islam in the Post-Communist Balkans (1990–2000)*, [w:] *New Approaches to Balkan Studies*, red. D. Keridis, D. Perry, Brassys's Dules, https://halshs.archives-ouvertes.fr/halshs-00218316/file/Islam_and_Politics_in_the_PostCommunist_Balkans.pdf.

Clayer N., *Islam, State and Society in post-Communist Albania*, [w:] *Muslim Identity and the Balkan State*, red. H. Poulton, S. Taji-Farouki, London 1997, s. 115–138.

Clayer N., *National and Religious Identity among the Albanian Muslims after the Upheaval of 1990*, *Islamic Studies*, vol. XXXVI, nr 2–3 (Summer/Autumn 1997), s. 403–412.

Doja A., *A Political History of Bektashism in Albania*, *Totalitarian Movements and Political Religions*, Vol. 7, No. 1, March 2006, s. 83–107.

Doja A., *The Politics of Religion in the Reconstruction of Identities: The Albanian Situation*, *Critique of Anthropology*, 20(4), 2000, s. 421–438.

Hauziński J., *Muzułmanie w Albanii*, [w:] *Muzułmanie w Europie*, red. A. Parzymies, Warszawa 2005, s. 173–196.

Lederer G., *Islam in Albania*, *Central Asian Survey*, 1994, vol. XIII, nr 3, s. 331–359.

Lipsius S., *Politik und Islam in Albanien: Instrumentalisierung und Abhängigkeiten*, *Südosteuropa*, vol. XLVII, nr 3–4 (March–April 1998), s. 128–134.

Lubonja F., *Religia i Albańczycy (krótki zarys historyczny)*, *Krasnogruda*, Sejny 2002, nr 15, s. 73–80.

- Osmani E., *God in the Eagles' Country: The Bektashi Order*, Quaderns de la Mediterrània, 17, 2012, s. 107–116.
- Spahiu E., *Ethnic Albanian Foreign Fighters and the Islamic State*, http://www.jamestown.org/programs/tm/single/?tx_ttnews%5Btt_news%5D=43917&cHash=8a6d5e0c0f48d535f427f4ec5ff7fad6#.VdMXHTgVhPM.
- Vickers M., *The Cham Issue: Albanian National and Property Claims in Greece*, 2002, http://www.albanianhistory.net/texts21/AH2002_1.html.
- Vickers M., *The Greek Minority in Albania – Current Tensions*, Balkans Series 10/02 http://www.voltairenet.org/IMG/pdf/Greek_minority_in_Albania.pdf.

Prasa:

- Albanian Muslims Grapple with Religious Identity*, Balkan Insight 01. Dec. 2010, <http://www.balkaninsight.com/en/article/albanian-muslims-grapple-with-religious-identity>.
- Αλβανία, εκκλησία, κατεδάφιση, ναός, Χειμάρρα*, „Ετικέτες”, 27/08/2015, <http://www.mixanito-uxronou.gr/i-alvania-cdrase-opos-i-tzichantistes-lei-to-elliniko-ipourgio-exoterikon-gia-tin-katedafisi-tis-ekklisias-sti-chimarra/>.
- „Lajmi fundit”, 09, 2014, <http://lajmifundit.al/2014/09/komiteti-i-kulteve-shqiperia-model-i-bashkejeteses-fetare-gjuha-provokuese-cenon-harmonine/>.
- „L'Osservatore Romano”, 1993, nr 7.
- „L'Osservatore Romano”, 20014, nr 10.
- „Lajmi fundit”, 09, 2014, <http://lajmifundit.al/2014/09/komiteti-i-kulteve-shqiperia-model-i-bashkejeteses-fetare-gjuha-provokuese-cenon-harmonine/>.
- Nano M., *Nga Fan Noli tek Anastasios Janullatosi*, „Shqip”, 7.06.2014, <http://gazeta-shqip.com/lajme/2014/06/07/nga-fan-noli-tek-anastasios-janullatosi/>.
- UET-Pres, „Mapo”, *Kisha në Dhërmi, reagojnë palët, “sherri” mbahet ndezur*, 22 Gusht 2015, <http://www.mapo.al/2015/08/kisha-ne-dhermi-reagojne-palet-sherri-mbahet-ndezur>.
- UET-Pres, „Mapo”, *A ka gisht Janullatos në Paktin Detar me Greqinë? 24 Qershor 2015*, <http://www.mapo.al/2015/06/akuza-te-renda-per-janullatosin-ne-23-vjetorin-si-kryepeshkop>.

Irena Stawowy-Kawka

Between Christianity and Islam. Albania as a Country of Many Faiths After 1991

Summary

Albania is a country with three dominant religions: Islam, Orthodox Christianity and Catholicism. The co-existence of the followers of these religions is harmonious with no or very rare incidents of a religious background. Despite the risks related to the radicalisation of certain attitudes, primarily among Muslims, one must say that Albania is a country where religious tolerance is observed.

Individual Churches still face important tasks. In the case of the Albanian Muslim Community, headed by Haxhi Selim Muça since March 2004, key ones include, first and foremost, ensuring its financial security so as to minimise the economic dependence from external actors. However, the most controversial at the moment is the restitution of property of the Eastern Orthodox Church and the fact that authority over the Orthodox Church in Albania is held by Archbishop Anastasios who is Greek. The structures of the Catholic Church in Albania – which during Enver Hoxha's rule sustained major losses not just among the clergy but also lay Catholics – have been rebuilt from scratch. The Catholic Church cooperates with other faiths following the principles of ecumenism.

Key words: Islam in Albania, Orthodox Christianity in Albania, Catholicism in Albania, Islamic radicalism, ecumenism, religious tolerance, atheisation, post-1991 Albania.